

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ, МОВНОЇ, ЕТНІЧНОЇ СПАДЩИНИ

УДК 351.853(477+478)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ОТОЧЕННІ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНИ ТА МОЛДОВИ)

Л. В. Чорна

*кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті аналізуються актуальні проблеми збереження історико-культурної спадщини в Україні і Молдові. З часу проголошення незалежності обидві країни направили основну законодавчу базу у цій сфері та здійснили певні організаційні кроки. Проте залишається низка проблем, які потребують негайного вирішення: недостатнє державне фінансування; нераціональний розподіл коштів; небажання залучати приватного власника або орендаря, нехтування історико-культурною спадщиною заради власної миттєвої вигоди тощо.

Ключові слова: *культурна спадщина, культурна пам'ятка, збереження історико-культурної спадщини.*

Протягом всієї історії свого існування людство активно освоювало навколишнє середовище та витворювало навколо себе штучний світ – будинки і вулиці, мости і церкви, регулярні парки і об'єкти промислового призначення. Разом з досягненнями музики, літератури, науки, малярства, народно-декоративного мистецтва і т. ін. це складає культурну, або історико-культурну спадщину окремого етносу, країни, людства. Історико-культурна спадщина, втілюючи в собі цінності та художні смаки багатьох поколінь, формувалася в умовах взаємовпливу різноманітних народів та перехрещення їхнього культурного досвіду. Так, протягом тривалого часу, утворилося неповторне історико-культурне середовище, яке нас оточує, в якому ми живемо. Україна і Республіка Молдова мають значну кількість історико-культурних пам'яток, власні традиції, здобутки та проблеми їх збереження та функціонування.

Метою нашої статті є висвітлення актуальних проблем збереження історико-культурної спадщини в багатоетнічному та мультикультурному оточенні країн-сусідів – України і Молдови.

Історико-культурні пам'ятки є важливою базою формування сучасного соціокультурного середовища. Їх дбайливе збереження і реставрація, популяризація в своїй країні та у світі стають одним із стратегічних напрямків діяльності державної політики. Теоретичні аспекти даної теми та окремі питання аналізуються у наукових працях П. Тронько, Л. Толочко, В. Завади, В. Печерського, В. Горбика, М. Дегтярьова, Т. Скібіцької, В. Клочко та ін. Таким чином, це підтверджує актуальність та своєчасність звернення до цієї теми. Наша стаття виконана в межах міжнародного наукового проекту «Україна і Молдова: спільні історична пам'ять, уроки і перспективи».

З часу досягнення незалежності Україною і Республікою Молдова між обома країнами встановилися добросусідські відносини. Так, 23 жовтня 1992 р. було підписано Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво. У ньому містилася декларація про подальший розвиток співпраці й обміну в сфері освіти, культури, мистецтва. Статті 17 та 19 Договору передбачали, що уряди держав сприятимуть справі збереження та вивчення мистецтв і культурного надбання іншої країни, включаючи охорону пам'яток історії та культури, виявлення й вивчення архівних матеріалів, пов'язаних з історією обох країн [1]. Наступним кроком з врегулювання питання збереження історико-культурної спадщини між обома

країнами став підписаний у Кишиневі (жовтень 1998 р.) Договір між Україною та Республікою Молдова про економічне співробітництво на 1998-2007 роки. У пункті 2.10.2 «Соціальна сфера» Програми економічного співробітництва між Україною і Республікою Молдова на 1998-2007 роки зосереджено увагу на сприянні та розвитку культурних зв'язків, збереженні культурного надбання, обміні і співробітництві між творчими спілками, об'єднаннями і асоціаціями. Ряд заходів передбачалося здійснити для збереження культурних, історичних та архітектурних пам'яток у прикордонних селах і містечках. У тому ж році було підписано Угоду про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Державною архівною службою Республіки Молдова. Текст Угоди наголошував, що добросусідські відносини і співробітництво неможливі без знання і взаємоповаги народів до самобутності, історії, культурних досягнень один одного. У зв'язку з цим ставилося завдання вивчення і використання документів, які зберігаються в українських і молдовських архівах; здійснення обміну досвідом роботи між архівними установами по всіх напрямках діяльності державних архівних установ, який їх цікавить; обмін інформацією з проблем архівної справи, що постають перед ними; здійснення на взаємній основі стажування спеціалістів-архівістів (ст.2) [1].

Важливе значення для подальшого врегулювання добросусідських культурних взаємин у прикордонні України і Молдови відіграло створення і функціонування єврорегіонів «Нижній Дунай» і «Верхній Прут». У 2010 р. було прийнято Угоду між Україною і Республікою Молдова про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин. Стаття 6 проголошувала, що країни будуть всіляко сприяти вільному розвитку культур національних меншин, збереженню, вивченню та примноженню їхньої культурної спадщини, в тому числі, пам'яток історії і культури, що розташовані на території кожної із країн. Відзначалося, що Україна і Молдова будуть заохочувати і всіляко сприяти роботі інформаційно-культурних центрів один одного на власній території [2].

Збереженням культурної спадщини, її популяризацією і вивченням займаються українські і молдовські культурно-наукові установи. Інститут культурної спадщини АН Молдови уклав ряд двосторонніх договорів про співробітництво з науковими центрами в Україні – Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України та Інститутом археології НАН України. Важливою формою спільної роботи стало проведення міжнародних конференцій. Так, 25-26 вересня 2008 р. в Інституті культурної спадщини АН Молдови відбувся міжнародний конгрес «Збереження культурної спадщини як європейська проблема», в роботі якого взяли участь представники шести країн, в тому числі України. У 2008 р. Інститут філософії, соціології та політичних наук АН Молдови організував міжнародну конференцію «Українці Молдови та молдовани України: етносоціологічні процеси».

В останнє десятиліття відносини України і Молдови підкріплюються спільним євроінтеграційним напрямком. У 2014 р. відбулася конференція, яка підбила підсумки участі країн Східного Партнерства (куди входять Україна і Молдова) в першому етапі програми ЄС «Культура». Ця програма розпочалася в 2011 р. і закінчилася в березні 2015 р. Проект став альтернативним вирішенням відсутності культурної складової в загальнополітичному векторі Європейського Союзу «Східне Партнерство». Програма була ініційована Європейською комісією і мала на меті доповнити уже діючі платформи міжрегіонального діалогу (демократія; економічна інтеграція; охорона довкілля і енергетична безпека; міжлюдські контакти) [3]. На конференції підкреслювалося тлумачення ролі культури як стратегічної рушійної сили для соціального, гуманітарного й економічного розвитку країн Східного партнерства. ЄС вирішив продовжувати реалізовувати програму «Культура» і надалі та виділив для цього 5 мільйонів євро. Тож обидві країни працюють у напрямку подальшого узгодження свого й європейського законодавства в галузі охорони історико-культурної спадщини та у сфері розвитку культурно-туристичних індустрій.

Україна і Молдова володіють значним культурним потенціалом, який репрезентовано у різноманітних пам'ятках культури, а саме: міські архітектурні ансамблі, старовинні храми і замки, давні будівлі і паркові комплекси тощо. На сьогодні в Україні описано і взято під

охорону держави понад 140 тисяч нерухомих пам'яток історії і культури, з них: 64 тисячі пам'яток археології, понад 7 тисяч пам'яток монументального мистецтва, близько 16 тисяч пам'яток містобудування і архітектури [4, с. 180]. Реєстр пам'яток Республіки Молдова, які взято під охорону держави, налічує більше 5 тисяч найменувань, серед яких: 2 696 – пам'ятки археології, понад тисячу пам'яток архітектури [5]. Проте, ці цифри не відображають справжнього історико-культурного багатства обох країн. Тисячі пам'яток втрачено під час імперського та радянського часів, Першої та Другої світових воєн, у період варварської промислової забудови по відношенню до місцевого історико-культурного ландшафту. Здобувши незалежність, Україна і Молдова зіткнулися з рядом питань і проблем у цій сфері, які виявилися однотипними для обох країн.

Найважливішою умовою збереження і реставрації культурного середовища є належне фінансування з боку держави. Тривала економічна криза, стагнація економіки, зосередження капіталів у руках олігархів і корупція призвели до того, що обидві країни фінансують збереження культурних пам'яток за залишковим принципом. Європейські стандарти передбачають виділення у цій сфері 2-3 % бюджету на загальному рівні та 3-4 % – на місцевому [6]. Це значно вище, аніж ми маємо на сьогодні. Значна кількість пам'яток, не дочекавшись капітальної реставрації та належних умов зберігання, можуть бути незворотно втрачені.

Наступним серйозним питанням стало раціональне використання та доцільний розподіл коштів, які виділяються на цю сферу. Зрозуміло, що у столицях – Києві та Кишиневі – знаходиться значна кількість культурних пам'яток, які потребують особливої уваги, однак, використання великих коштів на сумнівні новобудови (Десятинна церква в Києві) відбирає фінансування від тих історично-культурних об'єктів, що мають незаперечну цінність.

Невирішеним залишається нормативно-правове урегулювання проблем, пов'язаних із збереженням культурних пам'яток. Відбувається поступове наближення і синхронізація існуючих юридичних європейських норм з діючим законодавством у цій сфері обох країн. Проте, нерідко у протиріччя входять нормативно-правові акти з охорони культурних пам'яток і нормативні акти власності. Тому почастишали випадки правових колізій, які потребують негайного узгодження. Навмисне затягування часу при вирішенні таких питань призводить до втрати пам'яток та їх цінності. На жаль, питання збереження історико-культурної спадщини і вартості землі, на якій вона знаходиться, нерідко обговорюються кулуарно, громадськість і ЗМІ при цьому не залучаються а, отже, не можуть вплинути на цей процес.

Велику загрозу історико-культурній спадщині несе неналежний контроль щодо виконання чинних законів, раніше прийнятих рішень. Системного характеру набули грубі порушення норм і правил землевідведення поблизу історико-культурних пам'яток під забудову та в комерційних цілях. Культурні пам'ятки в центрі міст опиняються об'єктами пильної «уваги» бізнесменів і у деяких випадках «доводяться» до такого стану, коли зберігати вже нічого. Так, у червні 2011 р. в Кишиневі було зруйновано будівлю старої пошти, яку включено до історико-культурної спадщини столиці Молдови. Це викликало значний резонанс у суспільстві. Однак ніхто за це не був покараний. Тільки за 1993-2010 роки в Кишиневі було знесено 83 пам'ятки, в 155 випадках зафіксовано незаконні втручання, які принесли непоправні втрати споруд, 17 пам'яток знаходяться у стані руйнування [5]. Навіть статус пам'ятки як такої, що включена до світової історико-культурної спадщини ЮНЕСКО, не захищає її від посягань. Наприклад, історико-архітектурний комплекс Софії Київської страждає від незаконної забудови у своїй охоронній зоні, а це, в свою чергу, може призвести до виключення Софіївського собору зі списку ЮНЕСКО. Законодавство ж обох країн не передбачає серйозного покарання для винних у подібних ситуаціях.

Як покаже досвід інших країн, державного фінансування для покриття усіх потреб даної сфери, навіть при сприятливих умовах, явно недостатньо. У США та Європі для цього є відпрацьована система податкових пільг власникам майна, яке входить до національних реєстрів. Це заохочує власників відновлювати свої пам'ятки. При умові капіталовкладення в історико-культурні об'єкти з метою їх збереження, власники у США з 1982 року отримують податкову пільгу у розмірі 25%. Це дозволяє залучати в десятки разів більше коштів, ніж

фінансує держава [7, с. 124]. Доцільним для України і Молдови був би досвід зарубіжних країн, де практикують довгострокову оренду (до 50-ти років) старовинних палаців і замків з метою отримання прибутку з туристичного бізнесу. Орендар при цьому повинен утримувати пам'ятку у належному, первозданному стані. Він не може її перепрофілювати чи закрити для постійного доступу відвідувачами та державними контролюючими органами. Якщо ж хоч одна з цих вимог не виконується, держава забирає пам'ятку в такого орендаря і накладає великий штраф. Запровадження саме такої практики в Україні і Молдові дозволило б якомога скоріше відреставрувати більшість історико-культурних об'єктів, особливо, регіонального значення. Очевидно, що поєднання бережливого відношення й відновлення історико-культурних пам'яток з їх туристично-рекреаційним потенціалом, зробить обидві країни більш привабливими та відкритими для світу. На сьогодні ми змушені констатувати той факт, що про українську і молдовську культурну спадщину у світі знають поверхово, або й епізодично. Культурними «брендами» України стали Софія Київська, Києво-Печерська лавра, історичний центр Львова. Молдову знають за історичним центром Кишинєва та Сороцької фортеці. Але це мізерна частина того, що повинно бути популярним як для співвітчизників, так і для закордонних гостей.

Протягом тривалого часу Україна і Молдова втратили певну частину історико-культурної спадщини через низку причин: вивезення у різні періоди до тих держав, у складі яких перебували наші землі; масове пограбування під час Другої світової війни; викрадення і переправлення за кордон з метою нелегального продажу в приватні колекції; привласнення історико-культурних пам'яток під час анексії Росією Криму тощо. Україна підписала усі необхідні документи для повернення пам'яток (реституції) з ЮНЕСКО. Сама процедура повернення ускладнена необхідністю мати двосторонні договори з країнами, в яких перебувають наші культурні пам'ятки. Постійна робота з реституції проводиться Україною з Німеччиною. Також, за останнє десятиріччя, такі договори були підписані з країнами СНД, Чехією, Литвою, Латвією, Італією, Францією, Естонією. Повернення історико-культурних цінностей з-за кордону більше скидається на жести доброї волі, ніж на системно організовану роботу. Нерідко вони приурочені до певних політичних подій. Так, широкого розголосу набув процес повернення з Амстердама колекції скіфських золотих прикрас Києву, а не в окупований Росією Крим [8].

Забагато шкоди завдають також т. зв. «чорні археологи», які часто екіпіровані краще, ніж археологи-науковці, мають корумповані зв'язки з представниками влади, поліції, митниці. Археологічні об'єкти нерідко охороняються неналежним чином, а власне археологів в Україні дуже мало (всього близько 200). Для порівняння, у Польщі, чия територія в декілька разів менша за українську, працюють понад 2000 археологів. Тому склалася ситуація, яку влучно охарактеризував П. Толочко. Він зазначив, що в Україні легально досліджується близько 400 пам'яток, а нищиться «чорними археологами» біля 1000 [9, с. 19]. Виходом з цієї ситуації може бути поширення археологічного туризму, залучення археологів-аматорів до розкопок під керівництвом науковців, співробітництво академічних установ, громадськості і фахівців з туризму [6].

Таким чином, збереження історико-культурної спадщини в Україні і Молдові залишається важливою, далекою від ідеального вирішення, проблемою. Обидві країни опрацювали й прийняли низку законів, які регулюють ці процеси, узгоджують цю діяльність з європейським законодавством. Однак, на практиці ця галузь залишається віч-на-віч з низкою проблем: недостатнім державним фінансуванням; нераціональним розподілом коштів; небажанням залучати приватного власника або орендаря, нехтування історико-культурною спадщиною заради власної миттєвої вигоди тощо. Україна і Молдова мають посилити співпрацю у цьому напрямку.

1. Осташкіна В. М. Проблема повернення культурних цінностей у взаємовідносинах України з країнами СНД / В. М. Осташкіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/28_25_Ostashkina.pdf

2. Угода між Україною і Республікою Молдова про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин {Угоду ратифіковано Законом N 2577-VI (2577-17) від 05.10.2010}. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/498_146
3. Зорінець С. Ю. Сучасна культурна політика України та проблема збереження пам'яток ЮНЕСКО у Києві. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal-knukim.pp.ua/index.php/culturology/article/download/55/221>
4. Літопис відродження пам'яток // Пам'ятки України. – 1998. – №1. – С. 180.
5. В Молдове никто не ответил за разрушение памятников. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://airmc.wordpress.com/2011/10/23>
6. Опалько Ю. В. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/2-3-Opalko.pdf>
7. Катаргіна Т. І. Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді (історія і сучасність). – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 186 с.
8. Суд Амстердама вирішив повернути скіфське золото Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/12/14/221467/>
9. Толочко П. Пристрасті навколо проекту закону «Про охорону археологічної спадщини» / П. Толочко // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2003. – №1. – С. 18-22.

Черная Л. Актуальные вопросы сохранения культурного наследия в мультикультурном окружении (на материалах Украины и Молдовы).

В статье анализируются актуальные проблемы сохранения историко-культурного наследия в Украине и Молдове. Со времени провозглашения независимости обе страны разработали основную законодательную базу в этой сфере и осуществили определенные организационные шаги. Однако остается ряд проблем, требующих немедленного решения: недостаточное государственное финансирование; нерациональное распределение средств; нежелание привлечь частного владельца или арендатора, пренебрежение историко-культурным наследием ради собственной сиюминутной выгоды и т.д.

Ключевые слова: культурное наследие, культурная достопримечательность, сохранение историко-культурного наследия.

Chorna L. Topical Issues of the Preservations of the Cultural Heritage in the Multicultural Environment (Based on Ukrainian and Moldavian Resources)

The article analyzes the actual problems of preservation of historical and cultural heritage in Ukraine and Moldova. Since the independence proclamations, both countries have developed the basic legal framework in this area and have taken certain organizational steps. However, there is a number of problems that need immediate solution. The most important condition for the preservation and restoration of the cultural environment is the proper governmental financing. Another serious issue is the rational use and expedient allocation of funds put into this area. The legal and regulatory settlement of problems related to the preservation of cultural monuments remains unresolved. There is a gradual approximation and synchronization of existing legal European norms with the current legislation in this field in both countries.

Key words: cultural heritage, cultural monument, preservation of historical and cultural heritage.